

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с. 2. Овчаренко В. М. Структура і семантика науково-технічного терміна / Овчаренко В. М. – Х. : Вид-во Харків. ун-ту, 1968. – 71 с. 3. Панько Т. І. Українське термінознавство : Підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Л. : Світ, 1994. – 216 с. 4. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М. : Наука, 1989. – 243 с.

УДК 811.161.2'373.48

Лілія Харчук

Національний університет «Львівська політехніка»

ТЕРМІНИ-СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ* В УКРАЇНСЬКІЙ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Харчук Л. В., 2013

Статтю присвячено вивченню структурної організації термінологічних словосполучень української електроенергетичної термінології, виявленню найпродуктивніших моделей термінів-словосполучень. Особливу увагу звернено на моделі складених електроенергетичних термінів, проаналізовано дво- і трикомпонентні терміни-словосполучення.

Ключові слова: українська мова, електроенергетична термінологія, терміни-словосполучення, двокомпонентний термін, трикомпонентний термін, структурна модель.

The article is devoted to the study of the structural organization of term phrases in Ukrainian electric power engineering terminology and the identification of the most productive term phrase models. Particular attention is paid to the models of compound electric power engineering terms, with two-and three-term phrases having been analyzed.

Keywords: Ukrainian language, electric power engineering terminology, compound term phrase, two-and three-term phrase, structural model.

Українська електроенергетична термінологія уніфікована, але ще належно не досліджена система терміноодиниць. У процесі вивчення електроенергетичної терміносистеми особливого значення набуває комплексний аналіз специфіки розвитку електроенергетичних термінів, а також процесів термінотворення в електроенергетиці з метою виявлення певних закономірностей. Це безпосередньо пов'язано зі справою упорядкування відповідної термінологічної підсистеми, з її подальшим збагаченням і нормалізацією.

Для поповнення лексичного складу української електроенергетичної термінології використовують усі ресурси словотвору української мови. Як справедливо наголошують Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк у книзі «Українське термінознавство»: «для створення нового слова можуть бути використані різні мовні засоби, а вибір оптимального способу номінації – складний, він визначається об'єктивними і суб'єктивними моментами, зовнішніми й внутрішніми факторами» [6, с. 160–161]. Одним із найпродуктивніших шляхів поповнення термінології є аналітичний спосіб, в основу якого покладено творення складених номінацій – терміносполук. Тенденцію до зростання вищезазначеного способу словотвору пояснюють потребою постійної конкретизації багатьох понять у міру розвитку науки, оскільки терміни-словосполучення характеризуються високим ступенем рухомості синтаксичних моделей і здатні точніше виражати наукові поняття, ніж терміни-однослова [1, с. 130].

* терміни-словосполуки – ред.

Варто зазначити те, що творення термінів – це одна з найважливіших проблем українського термінознавства. Як відомо, більшість термінів будь-якої галузі знань мають форму словосполучень. Цей спосіб термінотворення виходить за межі звичного словотвору, і тому його по-різному називають у науковій літературі: аналітичний, синтаксичний, складених найменувань тощо.

Висвітленню питання теоретичних основ функціонування спеціальних сполук присвячено праці М. Годованої, А. Д'якова, К. Кияка, З. Куделько, Н. Пасторми. Так, Л. Козак проаналізувала зазначений вище спосіб словотвору в електротехнічній термінології [11]; З. Куньч у межах аналітичного способу деривації розглянула терміни-словосполучення в українській риторичній термінології [1]; Н. Нікуліна дослідила термінологічне словосполучення в терміносистемі автомобілебудування та ремонту транспортних засобів [3]; І. Процик опрацювала термінні словосполучення української фізичної термінології [7]. Особливості термінів-словосполучень, які функціують у сучасній українській археологічній науці, розглянуто в праці С. Локайчук [13]. Майже кожен дослідник терміносистем виділяє такий спосіб термінотворення.

Мета статті – дослідити особливості словотвірної структури електроенергетичних термінів, розглянути й охарактеризувати їх творення в електроенергетичній терміносистемі.

Терміни-словосполучення електроенергетичної термінології ще не були об'єктом окремого дослідження. Актуальність статті зумовлена тим, що в ній вперше проаналізовано й систематизовано терміносполучення цієї терміносистеми.

Об'єктом дослідження обрано найбільш уживані у сфері електроенергетики назви процесів, явищ та предметів.

Між загальноживаною лексикою і термінологією відбувається постійна взаємодія. Терміни-словосполучення творяться за синтаксичними законами української літературної мови. Утворення багатокомпонентних термінів, їхній перехід від первинних до багатослівних одиниць відбувається поетапно і, відповідно, супроводжується переоформленням й ускладненням синтаксичної моделі. Українська електроенергетична термінологія тяжіє до створення багатокомпонентних термінологічних словосполук. Вони передають внутрішню співвіднесеність понять електроенергетичної галузі. Залежно від кількості компонентів електроенергетичні терміносполучення поділяємо на три структурні типи: двокомпонентні, трикомпонентні та багатокомпонентні.

Відповідно до частиномовного вираження складників і їхнього розташування **двокомпонентні терміносполучення** за структурою можна поділити на такі різновиди:

1. Терміни-словосполучення, утворені за моделлю **“прикметник + іменник”**. Цю модель поділяємо на: а) терміносполучення, де іменник має і загальноживане, і термінне значення, а прикметник – термін електроенергетики. Це слова на зразок: *магістральна лінія, електричне коло, електрична панель, електрична машина, ланцюгова схема, вольт-амперна характеристика, штепсельна вилка, катодний захист, напівпровідниковий блок, номінальний режим, електроенергетична система, термічна стійкість, багатофазний пристрій* тощо. Деякі терміни-словосполучення цієї моделі, зазнаючи компресії, утворюють аббревіатурні терміни. Вони не змінюють значення первісного терміна й дуже зручні в професійній сфері спілкування, наприклад: *ЕС – енергетична система, ЕПС – електропостачальна система, ЕЕС – електроенергетична система, РП – розподільний пункт, КЛ – кабельна лінія* тощо; б) складені терміни, у яких іменник є терміном – виразником родового електроенергетичного поняття, а прикметник – слово загальноживаної лексики, наприклад: *шляховий вимикач, багатоелементний ізолятор, активна потужність, хвильовий опір, закрыта (відкрита) підстанція, ідеальний діод, зовнішня ізоляція, силовий трансформатор, сухий трансформатор, тепла електростанція, горішковий ізолятор, паперовий конденсатор, взаємна (власна) індуктивність, брудостійкий ізолятор, віддалений заземлювач, ударна іонізація, холодний катод*; в) терміни-словосполучення, де обидва компоненти мають термінологічний характер, наприклад: *заземлювальні електроди, генераторний вимикач, амплітудний дискримінатор, вакуумний вимикач, електричний (шиноз'єднувальний, трансформаторний) вимикач, індуктивний шунт, трансформаторна підстанція* тощо. Проаналізувавши терміни-словосполучення на позначення назв різновидів електростанцій (електричних станцій), ми виявили, що утворено їх за моделлю **“прикметник + іменник”**, де прикметник конкретизує тип, будову і призначення поняття, окресленого терміном-іменником *електростанція*:

атомна, вітрова, газотурбінна, геотермальна, гідроакумулявальна, дизельна, магнітогідродинамічна*, парогазова, паротурбінна, припливна, сонячна, тепла, теплофікаційна, хвильова тощо. Усі без винятку вищенаведені терміносполуки утворюють аббревіатурні терміни (АЕС – атомна електростанція, ГАЕС – гідроакумулявальна електростанція, ТЕС – тепла електростанція тощо). Використання аббревіації в українській електроенергетичній термінології сприяє компактності та цілісності оформлення термінів.

2. Терміни-словосполуки, утворені за моделлю “іменник + іменник”. Її поділяємо на: а) словосполучення, де опорний компонент виражається іменником у називному відмінку однини, а залежні слова – іменниками в родовому відмінку однини: *імпульс напруги, арматура ізолятора, блок живлення, тіло ізолятора, вимірювання струму, перетворювач частоти, перемикач полярності, перенапруга конденсатора, обмотка збудження, сила струму, струм джерела (зміщення, провідності, ізолятора, пропускання, спливу), схема заміщення, напруга джерела (електропостачання), корпус конденсатора, джерело струму, вимикач навантаження, вигнутість ізолятора, величини відгалуження* тощо; або множини: *гірлянда ізоляторів, зсув фаз, чергування фаз, цикл операцій, вирівнювання потенціалів*; б) модифікацією цього типу є модель двоскладового словосполучення, ускладненого прийменниками *в (у), відносно, для, за, зі, із, на, через*, наприклад: *вимикач із запобіжником, замикання на землю, генератор зі самозбудженням, генератор на опорах, модуляція за швидкістю, напруга відносно землі, прилад із наводкою, пристрій для перемикачів, несправність через опір, обмотка з відгалуженням, перенапруга в системі, підстанція на відгалуженні, пошкодження на шинах, попит на електроенергію, струм на землю*. Опорний компонент у таких словосполученнях виражено іменником у називному відмінку, а залежні слова – іменниками в непрямих відмінках однини або множини; в) до конструкції “іменник + іменник”, окрім загальних назв, можуть входити й власні назви, наприклад: *закон Ома, сила Лоренца, вектор Пойнтинга*. Визначено, що в словосполучах, утворених за моделлю “іменник + іменник”, семантичне навантаження опорного слова передає іменник у називному відмінку.

3. Малопродуктивною в українській електроенергетичній термінології є структура “дієслівна форма + іменник”: *неподана енергія* (частина електричної енергії, яку не подала енергетична система внаслідок певного аномального режиму чи декількох таких режимів протягом певного часу); *заземлювати обладнання (систему)* (забезпечувати необхідні електричні з'єднання, щоб підтримати потенціал певної точки обладнання чи системи якнайближче до потенціалу землі).

У процесі функціонування терміни-словосполуки досить часто перетворюються з родо-видової назви в родову щодо інших понять. Це спричинює утворення складних словосполук. Тому чималу кількість електроенергетичних термінів становлять **трикомпонентні терміни-словосполуки**. Серед моделей трикомпонентних складених назв в електроенергетичній термінології наявні одиниці з послідовною підрядністю (*баланс потужності енергосистеми, показник неперервності електропостачання*) та з паралельним співвідпорядкуванням (*багатофазне джерело напруги, електрична міцність ізоляції*).

Між структурною організацією й морфологічним вираженням елементів трикомпонентних термінів-словосполук можливі різноманітні співвідношення. Значна кількість словосполук утворилась унаслідок поєднання двоконпонентних термінів з означуванням словом за моделями:

1. Поєднання іменника з іменниковим словосполученням (ступеневе керування) “іменник + (іменник + іменник)”. Елементи в таких термінах поєднуються послідовною підрядністю: *визначання місця пошкодження, джерело гармонік напруги, дефіцит потужності енергосистеми, максимум / мінімум навантаження енергосистеми, область стійкості енергосистеми*. У словосполучах, утворених за цією моделлю другий і третій елементи вживаються як самостійні терміни (*місце пошкодження, затискачі схеми, навантаження енергосистеми*), а перший елемент вказує на характерні риси позначуваних ними понять. Цю модель часом ускладнено прийменником: *коефіцієнт замикання на землю, несправність у лінії електропередавання, перепад напруги в лінії*.

* магнетогідродинамічна – ред.

2. Поєднання іменника з атрибутивним словосполученням “**іменник + (прикметник + іменник)**”. За цією моделлю утворився цілий ряд термінів-словосполук: *абонент енергопостачальної організації, вивід комутаційного апарата, вимкнення контактної апарата, відгалуження зниженої (повної) потужності, габарит контактної мережі / рейки, джерело електрорушійної сили, несправність електроенергетичної системи, перетворювач електричної енергії*. Ускладнені приєднаннями трикомпонентні термінів словосполук цієї моделі є малопродуктивними: *обладнання з індивідуальними контакторами, підстанція з дистанційним керуванням / з обслуговуючим персоналом / з черговим персоналом, робота в ізолювальних рукавичках, робота з ізолювальною штангою*. Номінації цього типу *обмотка нижчої напруги, обмотка середньої напруги, обмотка вищої напруги* створюють тематичний ряд і частково скорочуються за допомогою абрєвіації другого компонента моделі, утворюючи двокомпонентний термін “**іменник + абрєвіатура**”: *обмотка НН, обмотка СН, обмотка ВН*.

3. Поєднання прикметника з іменниковим словосполученням “**прикметник + (іменник + іменник)**”. Ця модель є основою для таких термінів: *аварійне перемикання напруги, автоматичне послаблення поля, базисний режим електростанції, випробувальна напруга конденсатора, вислідна стійкість енергосистеми, вхідні затискачі схеми, динамічна стійкість енергосистеми, електричний перетворювач сигналів, електричний опір ізоляції* тощо. Прикметник, що стоїть у препозиції в таких терміносполуках, означає семантично вужчу видову ознаку й конкретизує поняття, виражене двокомпонентним словосполученням.

Термінологічні словосполук *електричний струм перенесення, електричний струм поляризації, електричний струм провідності; власні потреби електростанції, власні потреби підстанції* утворюють тематичні ряди видових понять щодо родового поняття, вираженого двочленним словосполученням типу “**іменник + іменник**”.

4. Поєднання прикметника з атрибутивним словосполученням типу “**прикметник (дієприкметник) + (прикметник + іменник)**”. За цією моделлю утворилися, наприклад, такі терміни: *активна електрична енергія, активне електричне коло, акумуляторна електрична тяга, безвихрове електричне поле, блискачковий захисний розрядник, повітряний заземлювальний провід, відсічений блискачковий імпульс, граничний відчутний струм, допоміжне тягове обладнання, еквівалентна електрична схема, складнозамкнена електрична мережа, синусоїдний електричний струм, статичне електричне реле, стаціонарне електричне поле, стрижньовий опорний / підвісний ізолятор* тощо. Прикметники в складі цих термінів доповнюють один одного й конкретизують поняття, виражене іменником.

Аналіз української електроенергетичної термінології показав, що в ній наявні й чотири-, п’яти-, шести-, семи- та інші полікомпонентні термінологічні словосполук. Базою для них слугують дво- і трикомпонентні словосполук. Це зумовлено прагненням до якнайточнішої, детальної номінації наукових понять. Перспективним напрямом дослідження термінологічних словосполук в електроенергетиці вважаємо аналіз багатокомпонентних (чотири-, п’яти-, шести-, семикомпонентних) термінів з погляду їхньої структурної організації, а також моделей творення. Це може стати темою подальших наукових досліджень.

Отже, аналіз українських електроенергетичних термінів-словосполучень засвідчив, що синтаксичний спосіб термінотворення посідає вагомe місце серед інших способів творення термінів і організовує специфічну ланку електроенергетичної терміносистеми. Внаслідок інтенсивного розвитку галузі підмова електроенергетики активно поповнюється дво- та багатокомпонентними термінологічними одиницями на позначення нових понять або для вдосконалення чи уточнення вже наявних. Складені електроенергетичні терміни є синтаксичними конструкціями, утвореними із двох чи більшої кількості повнозначних слів на основі підрядного зв’язку. Виявлено, що лише в небагатьох полікомпонентних терміносполуках іменники можуть поєднуватись і сурядним зв’язком.

В електроенергетичній терміносистемі переважають дво- і трикомпонентні аналітичні найменування. Терміни-словосполук характеризуються прозорою мотивацією, семантичною цілісністю, точністю відбиття змісту, позначуваного в терміні. Наявність складених термінологічних одиниць зумовлено насамперед прагненням якнайточніше відобразити суть поняття. Утворення багатоком-

понентних термінів-словосполук супроводжується переоформленням й ускладненням синтаксичної моделі. Незручність використання багатокомпонентних термінів в електроенергетиці усувають за допомогою аббревіації.

Для полегшення професійної комунікації значну частину багатокомпонентних термінів-словосполук уживають як повні або часткові аббревіатури. У науковій літературі віднаходимо деякі терміни в трьох варіантах – повна назва, аббревіатура і частково розкрита аббревіатура: *вузлова розподільна підстанція, ВРП, вузлова розподільна ПС; об'єднана електроенергетична система, ОЕЕС, об'єднана ЕЕС*. Деякі номінації долучають ще й четверту форму – складноскорочене слово: *теплова електрична станція, ТЕС, теплова ЕС, теплоелектростанція*.

Кількісно найбільшу частку серед двокомпонентних терміносполук електроенергетичної термінології становлять моделі “*прикметник + іменник*”, “*іменник + іменник*”. Серед терміносполук із трьома чи більше компонентами найпродуктивнішими виявлено моделі “*іменник + іменник + іменник*”, “*прикметник (дісприкметник) + іменник + прикметник + іменник*”.

Номінацію понять за допомогою термінів-словосполучень вважаємо одним із основних способів сучасного термінологічного словотвору в царині електроенергетичної терміносистеми.

1. Куньч З. *Українська риторична термінологія: історія і сучасність* : Монографія. – Л. : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2006. – 216 с. 2. Литвин О. Г. *Становлення української машинобудівної термінології* : Автореф. дис ... канд. філол. наук: 10.02.01 / О. Г. Литвин. – К., 1999. – 20 с. 3. Нікуліна Н. В. *Становлення сучасної української термінологічної системи автомобілебудування та ремонту транспортних засобів* : Автореф. дис ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Н. В. Нікуліна. – Х., 2005. – 20 с. 4. Маліновський А. А. *Основи електроенергетики та електропостачання: Підручник* / А. А. Маліновський, Б. К. Хохулін. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Л. : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2009. – 436 с. 5. Олійник М. Й. *Основи використання електричної енергії* : Навч. посібник: У 2 ч. / М. Й. Олійник, В. Г. Турковський. – Л. : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2008. – Ч. 1. – 168 с. 6. Панько Т. І. *Українське термінознавство* : Підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Л. : Світ, 1994. – 215 с. 7. Процик І. *Українська фізична термінологія на зламі ХІХ–ХХ століть*. – Л. : Видавничий центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2004. – 252 с. 8. *Російсько-український науково-технічний словник (30000 слів)* / [Перхач В., Кінаш Б.]. – Л., 1997 – 456 с. 9. Сегеда М. С. *Електричні мережі та системи: Підручник* / М. С. Сегеда. – Л. : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2009. – 488 с. 10. *Українсько-російсько-англо-французький тлумачний словник основних термінів з енергетики та електротехніки* / Є. С. Ємельянова, О. М. Мороз, Л. О. Симоненко, О. С. Дьолог; За заг. ред. Є. С. Ємельянової. – Х. : Віровець А. П. «Апостроф», 2012. – 264 с. 11. Козак Л. В. *Українська електротехнічна термінологія (словотворчий аспект)* : Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Л. В. Козак; НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 2002. – 19 с. 12. Литвинко О. А. *Словотвірні характеристики багатокомпонентних термінів англійської термінологічної підсистеми машинобудування*. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/filtr/2010_1/10loatpm.pdf 13. Локайчук С. М. *Терміни-словосполучення в сучасній українській археологічній науці*. – Режим доступу: <http://esnuir.eepu.edu.ua/bitstream/123456789/68/1/Lokajchuk.pdf> 14. Халіновська Л. А. *Структура сучасних українських авіаційних термінів*. – Режим доступу: http://term-in.org/index.php?option=com_content&view=article&id=91&Itemid=19&lang=en